

beslenme ve spor konularına yer verilir. Yemekten sonra ağır iş ve hareketler, ayrıca cinsî münasebet ve hamama girme zararlı görülür. Müellif tıp ilminin üç tedbirden meydana geldiğini belirtir ve hıfzıssihhayı bunların en önemlisi olarak kaydeder. Diğer ikisi, hastalığın teşhis ve tedavisiyle yaşlılarda olduğu gibi ne hasta ne de tam sağlıklı olanlar için öngörülen tedbirlerdir. İbn Meymûn sağlık için tabiatın önemine dikkat çeker ve temiz hava, temiz su ve temiz gıda alınmasını şart koşar. Eserin son bölümünde sağlıklı beslenme, sağlıklı cinsel ilişki, hamamlardan faydalanma ve giyimle ilgili tavsiyeler yer almaktadır.

İbnü'n-Nefis, İbn Sînâ'nın *el-Kânûn*'unun uygulama amaçlı bir özeti olan *el-Mûceze fi't-tıbb* adlı eserinin girişinde hıfzıssihha hakkında genel bilgi vermektedir. Müellif eserinde hastalıklardan söz ederken sebep ve tedavileri üzerinde durmakta, kitabın sonunda da saçın korunması, hastalıklar ve tedavileri, zehirlenmelere karşı çareler, haşarat ve zararlı hayvanları evden uzaklaştırmanın yollarına dair çeşitli bilgiler vermektedir. Rabat'ta Kral Hasan'ın Saray Kütüphanesinde (el-Hizânetü'l-Melikîyye) bulunan Muhammed b. Yûsuf b. Halsûn'un (VII/XIII. yüzyıl) *Kitâbü'l-Ağziye ve hıfzı's-şihha* adlı eseri de hıfzıssihhaya dairdir. Müellif eserinde tıbbî hıfzıssihha ve hastalığın izâlesi olarak ikiye ayırır. Kitapta ceninin oluşması, organların görevleri, organlardan her birinin korunması, genel hıfzıssihha konuları, mevsimlere göre alınacak tedbirler ve sağlıklı beslenme üzerinde durulmuştur (Muhammed el-Arabî el-Hattâbî, II, 11-23).

Hıfzıssihha konusu daha birçok bilim adamı tarafından ele alınmıştır. İbn Rûşd'ün *el-Külliyât fi't-tıbb* adlı kitabının bir bölümü ile (s. 315-340) Lisânüddin İbnü'l-Hatîb'in *Nasrî Sultanı Ganî-Billâh'a sunduğu el-Vüşûl li-hıfzı's-şihha fi'l-fuşûl* adlı kitabın tamamı bu konu hakkındadır (a.g.e., II, 189-243). Ebû Bekir er-Râzî'nin eserlerinde de konuya birçok vesile ile temas edilir.

İslâm ülkelerinde genel olarak hıfzıssihha ile ilgili kurallar son asırlara kadar ihtisab teşkilâtları tarafından uygulanmıştır. Muhtesibin en önemli görevi sağlık şartlarını temin etmesiydi; esnafı, özellikle gıda işiyle meşgul olanları denetler, çürük, bayat, kalitesiz ve temiz olmayan malların satılmasını engellerdi. Hisbeyle ilgili eserlerde teşkilâtın nasıl çalıştığına dair geniş bilgi bulunmaktadır. Meselâ

Şeyzerî'den öğrenildiğine göre (*Nihâyetü'r-rütbe*, s. 22) muhtesib fırın binasının bu iş için uygun olup olmadığına bakar, fırıncılar hakkında defter tutar, hamur yoğrulmuş kapların, ekmeğin pişirilen yerlerin, örtülerin ve hamurkârların temiz olmasına dikkat ederdi. Ayrıca balıkçıların kullandıkları kapların temizliği ve sattıkları balıkların taze olup olmadığı her gün kontrol edilirdi (a.g.e., s. 33).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-Arab, "nşb" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "svk", "fır" md.leri; *el-Muvaṭṭa'*, "Sıfatü'n-nebi", 21; *Müsned*, I, 226, 237, 285, 307, 310, 337, 340; II, 263, 344, 366, 370, 383, 514, 537; III, 100, 177, 290, 301, 306, 315, 319, 331, 337, 366, 386, 394, 490, 514, 537; IV, 260; V, 79, 180, 271, 342, 343, 344, 363, 370, 372; VI, 309; Dârimî, "Mukaddime", 46, "Vudû", 2, "Eṭime", 27, "Eşribe", 27; Buhârî, "Vudû", 33, "Şavm", 27, 48, 49, "Cezâ'ü's-şayd", 7, "Mevâkîṭü's-şalât", 39, "Bed'ü'l-halk", 15, 16, "Eşribe", 22, "Menâkıbü'l-enşâr", 32, "Mezâlim", 24, "Cihâd", 128, "Hibe", 35, "Tıb", 30, "Rikâk", 18, "İtişâm", 5, "Nikâh", 1; Müslim, "İmân", 58, "Kader", 34, "Tahâret", 1, 87, 89, 91, 92, 93, "Mesâcid", 57, "Zekât", 56, "Eşribe", 134-136, "Müsâkât", 46; İbn Mâce, "Muḳaddime", 10, "Tahâret", 7, "Edeb", 7, "Eṭime", 13, 22, "Eşribe", 24, "Zebâih", 11, "Zühd", 14, "Şiyâm", 22; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 38, 49, "Eşribe", 5, 16, 20, 22, "Eṭime", 24, 49, 53, "Tetaṭvuc", 12, "Cihâd", 47, "Edeb", 13, 23; Tirmizî, "Eṭime", 11, 15, 24, 48, "Eşribe", 3, "Edeb", 7, 41, "Da'avât", 86; Nesâî, "Tahâret", 4, 37, "Eşribe", 25, "İmân", 16, "Daḥâyâ", 43, 44; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, XI, 32; Ali b. Rabben et-Taberî, *Firdevsü'l-hikme fi't-tıbb* (nşr. M. Zübeyr es-Siddîki), Berlin 1928, s. 97-120; Sâbit b. Kurre, *Kitâbü'z-Zahîre fi'İlmi't-tıbb*, Kahire 1928, s. 5-30; İbn Huzeyme, *Şaḥih* (nşr. M. Mustafa el-A'zamî), Beyrut 1395/1975, I, 68; İbn Sînâ, *Def'ü'l-medâri'l-külliyeye 'anil-ebdâni'l-insâniyye* (nşr. M. Zübeyr el-Bâbâ, *Min Mü'ellesâti İbn Sînâ et-tıbbiyye* içinde), Halep 1984, s. 12-73; a.mlf., *el-Urcuze fi't-tıbb* (a.e. içinde), s. 80, 152-168, 195-206; a.mlf., *Tedbirü'l-müsâfirin* (trc. Hazmi Tura, nşr. Fuat Sezgin, *Islamic Medicine* içinde), Frankfurt 1996, XIII, 178-188; Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzi, *Ġarîbü'l-hadîs* (nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî), Beyrut 1985, II, 174; Ahmed b. Yûsuf et-Tifâşî, *eş-Şifâ' fi't-tıbbi'l-müsned 'an Seyyidi'l-Muştafâ* (nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî), Beyrut 1988, s. 69-73, 79; Lü'lü'e bint Sâlih b. Hüseyin, *el-Vikâyetü's-şihhiyye 'alâ daw'ü'l-Kitâb ve's-Sünne*, Damman 1989, s. 15-80; İbnü'n-Nefis, *el-Muceze fi't-tıbb* (nşr. Abdülkerîm el-Azbâvî), Kahire 1986, s. 55-66; Şeyzerî, *Nihâyetü'r-rütbe fi talebi'l-hisbe* (nşr. Bâz el-Arîfî), Kahire 1365/1946, s. 22, 33; Zehbî, *et-Tıbbü'n-nebevî* (nşr. Ahmed Rif'at Bedrâvî), Beyrut 1990, s. 31-62; İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Tıbbü'n-nebevî* (nşr. Abdülğani Abdülhâlık v.dğr.), Kahire, ts., s. 166-172; İbn Meymûn el-Endelüsî, *Fi tedbirü's-şihha* (nşr. Fuat Sezgin, *Beiträge zur Geschichte der Arabisch-Islamischen Medizin* içinde), Frankfurt 1990, V, 91-129; Louis J. Bragman, "Maimonides on Physical Hygiene", a.e. içinde, s. 238-241; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II,

52; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 415; R. K. Harrison, "Healing, Health", *IDB*, II, 541-548; Sami K. Hamarneh – Munawar A. Anees, *Health Sciences in Early Islam*, Washington 1983, I, 113-198; Bedi N. Şehsuvaroğlu v.dğr., *Türk Tıp Tarihi*, Bursa 1984, s. 47; Ahmed Urve, *el-Vikâye ve hıfzu's-şihha 'inde İbn Sînâ*, Dimaşk 1986; M. Nâzım en-Nesîmî, *et-Tıbbü'n-nebevî ve 'ilmü'l-hadîs*, Beyrut 1987, II, 33-47, 390; Seyyid el-Cemîlî, *el-İcâzû't-tıbbi fi'l-Ḳur'ân*, Beyrut 1987, s. 137-144, 267-271; Muhammed el-Arabî el-Hattâbî, *et-Tıbb ve'l-eṭibbâ' fi'l-Endelüsî'l-İslâmiyye*, Beyrut 1988, II, 11-23, 189-243; Ömer b. Mahmûd b. Abdullah, *et-Tıbbü'l-vikâ'î fi'l-İslâm*, Devha 1990, s. 17-20; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-İdâriyye* (Özel), II, 210-223; Günay Tümer – Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara 1993, s. 156; Ali Rıza Karabulut, *Tıbb-ı Nebevî Ansiklopedisi*, Ankara 1994, II, 563-567; Ahmet Turhanoğlu, *Hadislerde Koruyucu Hekimlik* (Türkçe lisans tezi), 1996, MÜ Sosyol Bilimler Enstitüsü, s. 18-62; Eli Davis, "Hygiene", *EJd.*, VIII, 1140-1141.

NEBİ BOZKURT

Osmanlılar'da Hıfzıssihha. Osmanlılar'da genel halk sağlığına ilk dönemlerden itibaren önem verilmiştir. İlk Osmanlı kroniklerinde, özellikle savaşlardan sonra ortada kalan cesetlerin derhal gömülmesinin emredildiğine dair bazı bilgilere rastlanmasından çıkabilecek salgın hastalıklara karşı birtakım tedbirlerin alındığını gösterir. Öte yandan Osmanlı ordusu hakkında bilgi veren bazı yabancı seyyahlar da genel temizlik kurallarına nasıl titizlikle uyulduğunu anlatırlar. Meselâ Habsburg elçilik heyetinin başında bulunan Busbeke, Osmanlı ordugâhında gübre yığınının veya süprüntülere rastlanmadığını, bunların ya yakılarak imha edildiğini ya da çukurlara gömüldüğünü belirtir (*Türk Mektupları*, s. 201). Fâtih Sultan Mehmed'e atfedilen bir vakıf kaydında temizlik konusunda alınan bazı tedbirlerle dair bilgilere rastlanır (*Yeni Türkiye*, I/5, s. 7). Burada, İstanbul'un her sokağı için ikişer kişinin görevlendirilerek bunların kireç tozu veya kömür külüyle tükürükleri temizlemeleri, ayrıca ayın belli günlerinde kapı kapı dolaşarak evde hasta olup olmadığını araştırmaları ve bu görevlilerin ücretlerinin vakfedilen dükkânların kira gelirlerinden karşılanması gerektiği belirtilmiştir. Halk sağlığı açısından sokakların ve meydanların temiz tutulması gerekli görüldüğünden bu konuda da zaman zaman emirler yayımlandığı bilinmektedir. Meselâ 1539 tarihli bir yasaknâmede Edirne subaşıasına sokakların temizlenmesi için tâlimat verilmiş, hiç kimsenin ev ve dükkânının önüne çöp dökmemesi, hamamların pis sularının sokaklara akıtılmaması, bu amaçla yapılmış

olan kanallar üzerine helâ inşa edilmemesi, hayvan pisliklerinin ve leşlerinin toplatılması, çamaşır yıkanmış kirli, sabunlu suların yollara dökülmemesi için ikazda bulunulmuştur (*Osmanlı Kanunnâmeleri*, VI, 540-542). Subaşı yanında "çöplükbaşı" adlı bir görevli de mahallelerin süpürülmesine ve biriken çöplerin kaldırılmasına nezaret ediyordu. 1695 tarihli bir hükümde, İstanbul'un sokak ve mahallelerinin temizlenmesi için subaşı ve asesbaşıya gerekli önlemin alınması için tâlimat verilmiş, toplanan mezbelelerin denize dökülmesi, herkesin kendi evinin ve dükkânının önünü süpürmesi istenmiştir. Bu konuda esaslı bir nizam-nâme ise 1719'da çıkarılmıştır. Buna göre çarşı ve sokaklardaki hayvan ölüleri, mezbele vb. pisliklerin ortadan kaldırılması için her mahalleye durumuna göre ikişer üçer süpürücü tayin edilmesi ve bunların ücretlerinin evlerden ve dükkânlardan toplanması, bu hususta kontrolün mahalle imamları tarafından yapılması kararı alınmıştır (*Mecelle-i Umûr-i Belediyye*, I, 956-958). İstanbul kadısına gönderilen 1813 tarihli bir diğer hükümde ise sokak ve mahalle aralarında biriken çöplerin "hastalığa bâdî" olması ihtimalinden söz edilerek bunların mahalle halkı ve esnafı tarafından kaldırılması için gerekli tedbirlerin alınması emredilmiştir (a.g.e., I, 959-960).

Sadece devletin değil halkın da hıfzıssihha konusundaki bazı uygulamalarına dair örnekler vardır. Meselâ halkın başvurduğu koruyucu sağlık kurallarının önünde gelenlerinden biri kan aldırma veya hacamattı; ancak bu alınan kanların sokaklara dökülmesi yasaktı. Devlet ise ihtisab müessesesi kanalıyla uygulattığı bazı tedbirlerle genel sağlığın korunmasına nezaret ederdi. 1640 tarihli narh defterinde hamamcılarının müşterilerine karşı dikkatli davranmaları, temiz ve kuru peştamal vermeleri, leğenleri kurnaların önüne koymamaları, berberlerin kalaysız kap kullanmamaları, ustularının keskin olması, tıraş, hacamat ve cerrahlıkta hizmet göreceklere beş yıldan önce icâzet verilmemesi gibi konular yer almaktadır. Esnaf nizamnâmelerinde de halk sağlığıyla ilgili hususlarda titiz davranıldığı ve ilgili esnafın bu bakımdan kontrol altında tutulduğu anlaşılmaktadır. Osmanlılar'da hayvan kesiminin mutlaka meskûn mahaller dışındaki sahalarda yapılması gerekiyordu; sokak ve mahalle aralarında hayvan kesimi yasaklanmıştı. Aşçı dükkânlarında kullanılan kap kaca-

ğın kalaylı ve temiz olmasına, bulaşıkla- rın temiz su ile yıkanmasına, yemeklerin titizlikle pişirilmesine dikkat çekilir, pazarlarda satılan gıda maddelerinin sağlığına uygunluğu kontrol edilirdi. Yolların ve kaldırımların bakım ve onarımına nezaretle yükümlü olan muhtesib hasta-hekim ilişkilerini de düzenlerdi. Hamamların belli bir nizama bağlanmasına ve temizliğine özellikle ihtimam gösterilirdi. Sağlığa uygun olmayan meskenler zaman zaman padişahların hatt-ı hümayunlarıyla yıktırılırdı.

Hıfzıssihhanın Batı'da XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tıp ilminin ayrı bir dalı olarak ele alınması ve özellikle XIX. yüzyılda İngiltere ve Fransa gibi bazı ülkelerde halk sağlığını korumaya yönelik kanunlar çıkarılıp çeşitli komiteler kurulması Osmanlılar'ı da etkiledi. İlk defa, genel sağlığı korumaya ve salgın hastalıkları önlemeye çalışan II. Mahmud, geçici tedbirlerle yetinmeyerek devamlı bir sağlık teşkilâtı ile o dönemde hıfzıssihha için büyük önem taşıyan karantina teşkilâtını kurdu (1838) ve mevcut sağlık kurumlarını modernleştirmeye başladı. Genel sağlığın temini için gerekli olan pek çok tedbir karantina nizamları arasında yer aldı. Çevreyi ve havayı kirleten pisliklerin ortadan kaldırılması, imalâthânelerin şehir dışına çıkarılması, gıda maddelerinin sağlıklı ve temiz olması, ağaçlandırma, mezarlıkların yerleşim yerlerinin dışında kurulması, ölü defninde mutlaka ruhsat alınması, mezarların belli bir derinliğe kadar kazılması gibi kuralların uygulanmasında hassas davranıldı ve ceza müeyyideler getirildi. Ceza kanunnâmesinin 3. babına, "Yasak olan yerlere ölü defnedenler, ettirenler ve ruhsat verenler bir aydan bir yıla kadar hapis ve bir adet yüz-lük Osmanlı altınından on adet Osmanlı altınına kadar nakdî ceza ile cezalandırılır" hükmü ilâve edildi. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren hacca gidenlerin sayısındaki artışa paralel olarak Kızıldeniz sahillerinde ve Hicaz'da karantina ağı teşkil edilip Hindistan kaynaklı koleranın Hicaz üzerinden İslâm dünyasına yayılması büyük çapta engellendi.

Osmanlı Devleti 1851 yılında Paris'te toplanan I. Milletlerarası Sağlık Konferansı'na katıldı. Konferansta hekim delegeler, halk sağlığının korunması ve salgınların önlenmesi için gereken tedbirler hususunda "karantinistler" ve "hijyenistler" olarak iki gruba ayrıldı. Osmanlı Devleti, Fransa ve diğer Akdeniz ülkeleriyle birlik-

te karantinistler arasında yer aldı. Bunlar gemilerin, insanların ve emtianın tecrit edilmesini şart koşuyorlardı. Hijyenistlerin başında ise karantina uygulamalarından ticareti büyük zarar gören İngiltere geliyordu. Hijyenistler, İngiltere'de sağlık işlerine bakan General Board of Health'in uyguladığı hijyen, temizlik, havalandırma, gemileri ve malları dezenfekte etme tedbirlerini tesisi düşünülen yeni sağlık sisteminin temeli olarak görüyordu. Halk sağlığının muhafazası için bir hijyen sistemine ihtiyaç bulunduğu belirtilen konferansta hayvanî ve nebâtî artıkların, çöplerin, mezbahaların şehir ve köylerden uzaklaştırılması, pis suların kapalı lağımlarla akıtılması, her eve içilebilir temiz su sağlanması, baraka türü satış yapılarının ortadan kaldırılması ve yolların ıslahı gibi tedbirler tavsiye edilmiştir. Hijyenistlerin etkisinde kalan konferans her olaya karşı hıfzıssihha tedbirlerinin alınmasını mecbur tutmuştur.

Osmanlılar'da karantina uygulamasının yanında yeni tıp dallarının gelişmesi, ancak bunların tıp eğitiminin müfredat programına girmesinden sonra oldu. Mekteb-i Tibbiyye'de 1841-1842 öğretim yılında okutulan dersler arasında ilm-i hıfzıssihhanın da yer aldığı görülmektedir. Hıfzıssihhanın gelişmesinde çok önemli bir yer alan bakteriyolojinin ülkedeki tarihi 1887'de başlar. II. Abdülhamid'in emriyle Zeoros Paşa, Dersaadet Dâükelb ve Bakteriyoloji Ameliyathânesi'ni kurarak çalışmaya başladı. 1893 yılında Maurice Nicolle ve Hasan Zühüdî Nazif Bey tarafından Bakteriyoloji-i Şâhâne tesis edildi; gerek görüldüğü zaman karantina evlerinde de (tahaffüzhâne) bakteriyoloji laboratuvarları açıldı. Çiçek aşısı uygulamaları ise çok eski tarihlerden beri yapılmaktaydı. 1811 yılında tabip Şânizâde Mehmed Atâullah Efendi'nin ve 1847'de İsmâil Paşa'nın başarısız kalan aşısı hazırlama müessesesi kurma teşebbüslerinden sonra B. C. Violi 1880'de özel bir çiçek aşısı hazırlama laboratuvarı açmayı başardı. Bir devlet müessesesi olan aşısı evi ise (telkihâne) 1892 yılında Hüseyin Remzi Bey tarafından kuruldu. İstanbul'dan sonra Mekke, Basra, Şam, San'a, Bağdat, Musul, Erzincan, Sivas ve Manastır şehirlerinde de şubeleri açıldı. Telkihânenin açılmasıyla daha önceleri ithal edilen aşılar burada hazırlandı. Bu müessese Haziran 1954'te kapatılarak yerine Refik Saydam Merkez Hıfzıssihha Enstitüsü kuruldu. Hıfzıssihha hizmetlerinin en önemlilerinden olan dezenfeksi-

yon işlemi Osmanlılar'da yaygın biçimde uygulanmakta ve bu iş için tebhîr (tütsüleme, etüvden geçirme) aletleri kullanılmaktaydı. Salgın ve bulaşıcı hastalık zamanlarında tebhîrhâneler önemli hizmetler yapıyordu; pek çok tahaffüzhâne de tebhîr aletleri mevcuttu. Bunların dışında 1893 büyük kolera salgını sırasında İstanbul'da belediyeye bağlı olarak faaliyet gösteren Üsküdar, Galata ve Gedikpaşa tebhîrhâneleri açılmıştır. Bu tebhîrhâneler 1911 yılında Müessesât-ı Hayriyye-i Sıhhiyye Müdüriyeti'ne devredildi.

Türkiye Cumhuriyeti anayasasının 56. maddesi kişi ve çevre sağlığının korunmasıyla ilgilidir. Ayrıca kamu sağlığına dair iki temel yasa vardır; bunlardan biri 24 Nisan 1930 tarih ve 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, diğeri 7 Mayıs 1987 tarih ve 3359 sayılı Sağlık Hizmetleri Kanunu'dur.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, HH, nr. 51094; BA, İrade-Dahiliye, nr. 93014; BA, A.DVN, Mektübî Kalemî, nr. 2711; BA, Şehremâneti İradeleri, nr. 12 Cemâziyelâhîr 1311/8, 25 Receb 1311/4, 10 Şâban 1312/2, 22 Şâban 1314/6; BA, Sıhhiye İradeleri, nr. 18 Safer 1311/1, 1 Rebülevvel 1322/2, 14 Rebülevvel 1325/1; BA, Yıldız Sadâret Hususi Mâruzat Evrakı, nr. 286/70, 310/81; *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri* (haz. Mübahat S. Küçükoglu), İstanbul 1983, s. 260-262; *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri* (haz. Ahmet Akgündüz), İstanbul 1992, VI, 540-542; Busbecq, *Türk Mektupları* (trc. H. Cahit Yalçın), İstanbul 1939, s. 201; *Nevsâl-i Servet-i Fünûn* (1311), s. 18-19; *Nevsâl-i Âfiyet* (1316), s. 362-364; Besim Ömer, *Nevsâl-i Tıbbî*, İstanbul 1320, s. 92-96; E. Caustner, *Hıfzıssıhha* (trc. Mehmed Fahri Paşa), İstanbul 1331, s. 161-166; *Mecelle-i Umûr-i Belediyye*, I, 954-963; IV, 40; Süheyl Ünver, "Osmanlı Tababeti ve Tanzimat", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 945-952; Bedi N. Şehsüvaroğlu, *İstanbul'da 500 Yıllık Sağlık Hayatımız*, İstanbul 1953, s. 100-103; Emine Melek Atabek, *1851'de Paris'te Toplanan I. Milletlerarası Sağlık Konferansı ve Türkler*, İstanbul 1974, s. 9-19, 101; W. Mcneil, *Plagues and Peoples*, New York 1975, tür.yer.; Ziya Kızılcı, *Osmanlılar'da İhtisab Müessesesi*, İstanbul 1987, s. 103, 105-106, 129, 220, 222; Ekrem Kadri Unar, "Bakteriyoloji", *Dünyada ve Türkiye'de 1850 Yılından Sonra Tıp Dallarındaki İlerlemelerin Tarihi*, İstanbul 1988, s. 51-52; a.mlf., "İnfeksiyonlar Bilimi", a.e., s. 241-243; a.mlf., "Tıp Parazitolojisi", a.e., s. 342; a.mlf., *Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş ve İslâm Dini*, İstanbul 1989, s. 11, 42, 45; Emre Dölen, *Tekstil Tarihi*, İstanbul 1992, s. 53-54; Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri* (haz. Kazım Ansan - Duygu Ansan Günay), İstanbul 1995, s. 349-350; Sarıaya Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar* (trc. Gül Çağalı Güven), İstanbul 1995, s. 122; Gülden Sarıyıldız, "Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri", *TTK Belleten*, LVIII/222 (1994), s. 351; "Fâtih'in Tabâbetle İlgili Vasîyetnâmesi", *Yeni Türkiye*, I/5, İstanbul 1995, s. 7.

 GÜLDEN SARIYILDIZ

HİKİD

(bk. KİN).

HİLÂTÎ

(الخلاطی)

Ebû Abdillâh Sadrüddîn Muhammed b. Abbâd b. Melik Dâd el-Hilâfî (ö. 652/1254)

Hanefî fakihî.

Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Bitlis'in bir ilçesi olan Ahlat'a (Arapça eserlerde Hılât) nisbetle Hilâtî diye anılmaktadır. Cemâleddin Mahmûd b. Ahmed el-Hasîrî'den fıkıh okudu ve *Şahîh-i Müslim*'i dinledi. Kureşî'nin Zebidî, İbn Kutluboğa'nın İbnü'z-Zebidî şeklinde kaydettiği bir âlimden de *Şahîh-i Buhârî*'yi dinledi. Her iki kaynağın da adını belirtmediği bu âlim, Hanefî ve Hanbelî tabakat kitaplarında Zebidî veya İbnü'z-Zebidî diye anılan ve çeşitli şehirlerde *Şahîh-i Buhârî*'yi okuttuğu kaydedilen Ebû Abdullah Hüseyin b. Mübârek ez-Zebidî (ö. 631/1234) olmalıdır. Her iki hocasının da Dimaşk, Halep ve Bağdat gibi ilim

merkezlerinde bulunduğu göz önüne alınırsa Hilâtî'nin ilim tahsili için bu şehirlerle gitmiş olduğu düşünülebilir. Kahire'de Süyûfiyye Medresesi'nde ders verdiği bilinen Hilâtî'nin talebelerinden sadece Mısır Hanefî kâdilkudâtı Ahmed b. İbrâhim es-Serûcî'nin adı zikredilmektedir. Hilâtî Receb 652'de (Eylül 1254) vefat etti.

Eserleri. 1. *Telhîşü'l-Câmi'i'l-kebîr*. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin Hanefî mezhebinin ana kaynaklarından olan *el-Câmi'u'l-kebîr*'inin muhtasarıdır. İstanbul kütüphanelerinde çok sayıda yazma nüshası bulunan (meselâ bk. Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 1552; Hasan Hüsnü Paşa, nr. 513; Esad Efendi, nr. 584; Lâleli, nr. 841; Ayasofya, nr. 1073; Yenicami, nr. 378) eserin birçok şerhi yapılmıştır. Günümüze ulaşan önemli şerhleri arasında İbn Balaban'ın *Tuhfetü'l-harîş fi şerhi't-Telhîş*, Mes'ûd b. Muhammed el-Guccüvânî'nin *et-Tenvîr şerhu Telhîşü'l-Câmi'i'l-kebîr*, Bâbertî'nin *Şerhu Telhîşü'l-Câmi'i'l-kebîr* adlı eserleriyle Sa'deddin et-Teftâzânî ve Molla Fenârî'nin şerhleri zikredilebilir. *Telhîş*'in bir kısmı Mevkûfâtî Mehmed Efendi tarafından Türkçe'ye çevrilerek şerhedilmiştir. Bu

Hilâtî'nin *Telhîşü'l-Câmi'i'l-kebîr* adlı eserinin Mevkûfâtî Mehmed Efendi tarafından yapılan Türkçe tercümesinin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 719)

